

HANLIKLAR SONRASI KAFKASYA

Ruslar Kafkas ülkelerini işgal ettikten ve tampon Ermeni bölgesini kurduktan sonra bölgeyi Kafkas ordusu komutanlığı vasıtasıyla idare etmeye başladı. Dolayısıyla, Doğu Kafkas Hanlıklarının yönetimi de Kafkas Ordusu tarafından sürdürüldü. Uluslararası vaziyeti, Rusya ile İran arasında imzalanan- Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları ile tayin edilen "Hanlıklar idaresi" Rus hâkimiyeti altında, 1840 tarihine kadar devam etti. Rusya, halkının çoğu Müslüman olan Kafkasya'ya uzun süre hâkim olacağı kanaatinde değil idi. Fakat Osmanlı Devleti ile İran'ın bölgenin geri alınması ile ilgili hiçbir harekette bulunmaması, daha doğrusu bulunamaması Rusya'yı bölgenin idaresi hususunda yeni tedbirler almaya sevk etmişti.

1840 senesinde "Hazar Kıyısı Bölgesi" (**Prikaspiyskiy Oblast**) kurulmuş ve bütün bölge hanlıkları bu idareye bağlanmıştı. Aynı şekilde, Ermenistan, Gürcistan bir Oblast, Dağıstan ve diğer bölgeler başka bir Oblast idari bölgesine ayrılmıştı. 1845 senesinde ise tüm yetki, merkezî hükûmet dairelerinden alınarak, doğrudan Çar'a bağlı **Bütün Kafkasya Çar Naibi** ünvanlı bir genel valiye devredildi. Geniş bir siyasi ve idari tecrübe sahibi olan Kont Mihail S. Vorontsov, ilk Kafkas Genel valisi oldu.

Bu sistem köklü olmamak kaydı ile bazı değişikliklerle 1917'ye kadar devam etmişti. 1917'ye kadar devam edecek olan Kafkas Genel valiliği, Rusya'nın Orta Asya Türk ülkelerini istilada ve Osmanlı Devleti'ne karşı saldırılarında bir üs olarak kullanılmıştı. Kafkasya valiliğinin emrinde ayrı bir ordu kurulmuş bu orduya müstakil hareket etme yetkisi verilmişti. XIX. asırda Rusya'nın genel siyaseti özetle şöyle idi; XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı Devletinin içine düştüğü buhrandan yararlanmak isteyen Rus Çarı **I. Nikola** (1825-1856), hem Avrupa'nın iç işlerine hem de Osmanlı Devleti idaresindeki Hristiyanlarca kutsal sayılan yerlere sık sık karışmaya başlamıştı. Rus Çarının bu yayılma hareketi İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti tarafından Kırım harbi (1853 - 1856) ile durdurulmuştu. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile Avrupa aleyhinde genişleyemeyeceğini anlayan yeni Çar **II. Aleksander** (1856-1885), kuzeni Prens Aleksander Baryatinskiy'i Kafkasya genel valiliğine tayin ederek tam yetki ile orduda yeni reform yapma direktifini vermişti. 1857-1861 arasında Rus Ordusunda yeni düzenlemeler ve eğitim sistemini gerçekleştiren Baryatinskiy, bu ordunun denemesini, Rus istibdadına karşı Şeyh Şamil önderliğinde ayaklanan Kafkasya Müslümanlarına karşı yapmıştı. Kafkas Müslümanlarının haklı mücadelelerini uzun yıllar başarı ile yöneten **Şeyh Şamil**, reform geçirmiş disiplinli yeni Rus birlikleri karşısında tutunamayarak yenilmişti. Baryatinskiy'nin yetiştirdiği bu ordu ile çarlık hükûmeti devletler arası hukuku hiçe sayarak, Türkistan Hanlıklarını (1864-1884) bir bir işgal etmişti. Şiiliğin ortaya çıkardığı rekabet yüzünden Osmanlı ve İran ordularının yıllar yılı devam eden talihsiz mücadelelerine sahne olmak durumunda kalan ve bu yüzden son derece yıpranan halklar, Rus istilası ile en büyük darbeyi yemiş ve Rusya ile İran arasında taksim edilerek parçalanmıştı. Ne var ki, ıstırap bununla da bitmemişti. Ülkelerinin ikiye bölünmesi ve kardeşin kardeşe hasret kalmasının verdiği acıları Rusya'nın idare şekli unutturdu. Ruslar, işgali müteakip eden yıllarda mevkilerini ve zenginliklerini kaybetmek istemeyen bazı hanlar ile, bunlar gibi hareket edecek yeni hanları idareci tayin ederek bölgeyi yönetmeye başlamıştı. 1830 yılında Çarlık idaresi muteber saymadığı Malakanları ve Duhoborları Rusya'dan ve Ukrayna'dan bölgeye göçürdü. Bunlar Şamaxı ve Gence kazalarında iskân edildi. 1833 senesinde Rus yetkililer aldıkları bir karar ile toprak köleliğinden affettikleri binlerce Rus köylüsünü bölgeye getirerek verimli topraklara yerleştirmişti. 1833-43 yıllarında göçmenler tarafından bölgede 15-20 köy kuruldu. 1860-90 yıllarında bu göç işlemi eski yıllara nazaran daha da arttı. Her hafta Rusya'dan bölgeye kitle hâlinde Rus köylüleri göç ediyorlardı ve bunlar için yeni köyler kuruluyordu. Çok geçmeden Müslüman topluluklar kendilerinden istenen ağır vergileri ödeyemez duruma düşmüştü. Bu yetmiyormuş gibi, Rus subayların kadınlara karşı hoş olmayan davranışları, halkı tam manasıyla bunaltmıştı. Ayrıca halkın İslami duygularına karşı yapılan baskılar, sonunda Rus idaresine karşı büyük tepkilerin gösterilmesine sebep olmuştu. Müritlerin hareketi olan direnişe bölge halkları da katılmıştı. Bütün bunlara ilaveten ülkenin ticaretinin, Rusların kolayca hemhal oldukları Ermeni tüccarlara verilmesi Müslüman halkın maddi ve manevi sıkıntılarını had safhaya getirmişti. Halkın en çok zoruna giden hadise, Rusların elinde birer despot hâline gelen ve kendilerine çok kötü davranan Hanların tutumları olmuştur. Bu haksızlığa ve Rus sömürüsüne karşı duyulan infial meşhur "Kaçak Hareketi" ile patlak vermişti. 1890'larda Rus idaresinin ağır vergilerini ödeyemeyen **Nebi** isimli bir Türk köylüsünün direnmesi ile başla yan **Kaçak Hareketi** kısa zamanda bütün bölgeye yayılarak millî bir hareket hâline gelmiştir. (Aynı dönemde Rusya'da **Narodnik** adı verilen eylemciler Rus çarına suikast düzenleyerek adlarını duyuracaklardı. **Pugaçev** liderliğinde Rus köylüleri de başkaldıracaktı. **(A.K.)** Başladıktan kısa bir süre sonra Tebriz ve öteki Türk bölgelerinde bu millî isyan Rus ve İran hükümetlerini telaşa düşürmüştü. Ancak Rus ve İran hükümetleri birlikte hareket ederek önce isyanın elebaşlarını öldürmüşler sonra da taraftarlarını silah zoruyla dağıtmışlardır. Bölge halkları üzerindeki bu Rus ve İran baskısı Rusya ve İran'da vuku bulan 1905 ihtilalleri ile gevşemiştir. Bölgeyi kendi aralarında taksim eden Rusya ve İran daha büyük sınırlara hâkim olabilmek içinde gizli bir mücadeleye girmişlerdi. İran dili ve kültürünün Türklerin ileri gelenleri arasında yaygın olması İran nüfuzunun kuzeydekiler üzerinde de devam etmesine sebep oluyordu, bu da Rus idarecilerinin hiç de hoşuna gitmiyordu. Ruslar kendi dil ve kültürlerini bölgeye kabul ettiremeyince Türkler üzerindeki baskılarını kaldırarak, Türk dili üzerindeki İran etkisini önlemeye çalışmışlardı. Ruslar bilerek veya bilmeyerek Türklerde millî şuurun uyanmasına vesile olmuşlardı.

İletişim : kimgazetesi.com

KİM ve AY BALAM'ın Ortak Yayınıdır. PARAYLA SATILMAZ.

KAÇAK KÖYÜN TARİHÇESİ

Kaçak Daşdemir bizim bakkalın müşterilerindendi. Babam ona hürmet eder, para çekmecesinin bulunduğu tezgâh bölümünde ağırlardı. Bakışları sert, bulanık, düşmancaydı. Her an tetikte olan insanlara özgü bir havası vardı.

Daşdemir'in köyü yörede kavga-dövüşte nam salmıştı. Birbirine rakip köylüler varını yoğunu tabanca tüfeğe, mermiye harcıyordu. Çatışmalar aniden başlar, jandarma gelene kadar devam ederdi. Tarafsız kalan ailelerin evleri iki rakip ateş arasında kalır, saman ve çamur karışımı harçtan yapılmış bağdadi duvarlar delik deşik olur, evdekiler sipere yatarı. Konutlar, gün ışığını bildiğimiz evlerdeki gibi duvarda değil, damda açılmış pencerelerden alırdı.

Kayaların üzerindeki evler, dışarıdan bakanların olduğu kadar, içeride yaşayanların da içini yakardı. Tarafların ibadetlerini sağ salim yerine getirmeleri için cumaları ilan edilmemiş bir ateşkes uygulanır, varı yoğun tek camisi olan köyde namaz kılınıp vaaz dinlenerek cemaat evine döndükten sonra havaya uyarı ateşi açılıp çatışmalara kaldığı yerden devam edileceği duyurulurdu.

Ot biçim dönemleri, koç katım günleri, nahırın otlaktan dönüş saatleri silahların sustuğu diğer zamanlardı. Tarlalarda mahsul kaldırılıp elden çıkarıldıktan sonra kadınlar şehre yolladıkları adamların eline ihtiyaç listesi tutuşturur, eve eli boş dönmelerini tembih ederlerdi. Fakat cıvılin kabadayısı biri için hazır seyahate çıkmışken iki üç el olsun kart dönmek büyük ayıp diye görülür, soluk kahvelerde alınırdı. Al kızı ver papazı derken oyunlarda ütülen kahramanlarımızın cebinde metelik kalmaz, köye dönüşleri tatsız olurdu.

Fakat köy asıl şanını Hıncak ve Taşnak çetelerinin karşısındaki zaafıyla almıştı. Gerginliklerin temelinde o günlerdeki hadiseler vardı. Silahlı Ermeniler yörede terör estirdiklerinde Şamil, arkadaşı Murat ve iki Dağıstanlı daha halka güvence vermiş, arazinin savunmaya müsait olduğunu, kendilerinin de bu köyü özellikle tercih edip yerleştiklerini, kimseyi köye sokmayacaklarını belirtmiş dinletememişlerdi. Bu dördü vaktiyle Dağıstan'da nice Rus tugaylarına dağları dar etmiş bir mücadelenin içinden geliyorlardı. Şimdiki muhtemel saldırı çocuk oyuncağıydı. Fakat tüm köy, aralarında Daşdemir'in dedesi Şamil'in de bulunduğu ekibin değil, bozguncuların sözüne uymuş, kitleyi sürü psikolojisi sarmış, ilk hareketin ardından diğerlerinin katılımıyla evlerini, ahırlarını, sığırlarını, koyunlarını, atlarını bırakıp kaçmaya

başlamışlardı. Yanlarında battaniye, minder yoktu. Önce dağınık olan, giderek düzene giren toplulukta erkekler önde, kadınlar çocuklar ortada, yaşlılar arkada koşuyorlardı. Elindeki bir tutam yünü eğiren ak saçları başörtüsünden fırlayan kadın, esasına yaslanarak güç toplayan yaşlı adam, omuzlara alınmış uykusuz çocuklar... İstikamet Kısırdag'dı.

Yalnız bu civarda değil, malından mülkünden vazgeçmiş, can derdine düşmüş insan selleri; Şöregel, Selim, İğdir ovalarında kendilerine en yakın sığınaklar bulma umuduyla dere tepelerden akıyordu. İşte şimdi kendini başkasının yerine koymanın, duygudaşlığın tam sırasıydı. Vaktiyle imparatorluk bünyesinde yaşayan gayrimüslim tebaanın ata binmesi, silah taşınması, sarıkla dolaşması yasak; mahkemede tanıklığı geçersizdi. Bir Ermeni, bir Yahudi, bir Rum at üzerinde Müslüman komşusunu gördüğünde temenna edip saygıyla eğilmek zorundaydı. Şimdi baş açık, yalın ayak, aç susuz yolları düşenler, tehcirin insan ruhunda nesiller boyu yol açtığı üzüntüyü hissedebilirler miydi?

*

*

*

Önce Osmanlıların, onlardan sonra Rus çarlığının hükümran olduğu günlerde esaret altında dostluk örnekleri de vardı. Güvence arayan Hristiyan kirvesini Müslüman' dan seçerdi. Çarlık sistemindeki Müslüman da komşusu Hristiyan'a şirinlik gösterirdi. Daha yirminci yüzyıl başlarında Bakü'de şu sözler insanların dilindeydi:

Ay Ermeni Ermeni / Faytona mindir* meni

Gedek** Abbas'ın bağına/ Sen onda yendir*** meni****

*Mindir : Bindir

**Gedek : Gidelim

***Yendir : İndir

****Meni : Beni

Devam edecek.

MAL MEYDANINDA KOL KOPARANLAR -2-

Han diye adlandırılan yerlerde geceleyen köylüler mekândan tasarruf maksadıyla oldukça dar düdük yerlerde uyurlardı. Bunlara bakıldığında kışlalardaki koğuşlar beş yıldızlı otel gibi lüks idi. Belki tıka basa dolu hapishaneyi, tutukevini veya esir kampını andırırdı bunlar. Çocukken Nahırcılar Sokak'ta bu tür hanlardan birinin önünden geçerdim. Saman karışık balçıkların şekil verilip kurutulmasıyla oluşturulan tabut benzeri yuvaların üst üste ve yan yana dizildiği sofanın pencereleri havalandırılmak için açık bırakılırdı.

Lisede ders kitaplarında okuduğumuz Bekir Sıtkı Erdoğan şiirinde geçen han, çoğu kimsenin belleğinde çok farklı görüntüler oluşturmuştur. Nahırcılardaki han, şimdi düşünüyorum da biraz Hitlerin Yahudilere reva gördüğü yapılara benziyordu.

*

*

*

Mürsel, üç kardeşin en büyüğüydü. Handa zerzevat alımı, sebzeleri yıkayıp doğrama, yemek pişirme, müşterilere servis etme, bulaşık yıkama yetmiyormuş gibi ortanca kardeş Mürtüz'den azar da işitiyor, bazen İstanbulları bırakıp bu şehre döndüğüne lanet okuyordu. Onun iş yerinin ortağı olduğuna bin şahit lazımdı. Allah'tan eline çalı süpürgesi alıp bodrumdaki ahırların bok püsürünü süpürttürmüyorlardı ona. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi gece nöbetlerine de bu müzmin bekârı dikeyorlardı.

Böyle gecelerde sessizliği, civardaki dükkânın kepenklerinin kapatılması bozar, bir süre sonra yalnızca uzun uzun öttürülen bekçi düdüklelerinin sesi işitilirdi. O zaman gelsin Fuzuli divanından gazeller okuyarak sabahı beklemek. Bazı dizeler tam da onun için yazılmış gibiydi.

Bî-baht olanın bağına bir katresi düşmez/ Bârân yerine dürr-i gevher yağsa havadan

İşte böyle uzun gecelerden birinde dışarıdaki kar fırtınasının ulumaları duyulur, caddeye bakan camekânın

büyük camları titrerken müşterilerin balık istifi yattığı sekiden bir ses işitildi:

-İstersen bacımı veririm sana...

Mürsel irkildi. Sanki biri gaptten konuşuyordu. Şaşkınlığı geçtikten sonra sesin geldiği yeri belirleyip o yana döndü.

-Çok güzeldir benim bacım, dedi ses.

Mürsel yorgun gözleri ile karanlık salonu biraz daha dikkatle gözden geçirince konuşan kişinin handa zaman zaman konaklayan ve müşterilere saz eşliğinde kahramanlık hikâyeleri anlatan Âşık Elesger olduğunu fark etti. Böyle gecenin geç vaktinde bu tür bir teklifin yapılması akıl alacak şey değildi.

Ramazan gecelerinde Köroğlu'yu, Ferhat'ı dillendiren ve beğeniyle izlettiren Âşık, şimdi bir büyücü olmuş, sihirli sopası ile Mürsel'i dürtüyordu. Fakat bu alışveriş kaç patlayacaktı? Hem görmeden nasıl olacaktı? Kendisi beğense bile karşı taraf onu bu kocamış hâliyle içine sindirir miydi? Ötesini berisini hesaplamadan böyle bir işe kalkışmak doğru olur muydu?

Elesger:

-Başlık falan da istemez, diye ekledi.

Mürsel'in kalp atışları hızlanmıştı.

-Tamam mı, diye sordu ses.

Mürsel:

-Olur, diye fısıldadı. Sabah olmadan, gün aydınlanmadan naif yüreğinde sevinç doğmuş, ellerin parmaklarındaki

kımıldılar dakikalar boyu sürmüş, sigara üstüne sigara yakmıştı.

Devam edecek.

MEŞHUR ABREKLER

Abrek; Çeçencede kanun kaçağı, eşkiya sözcüklerinin karşılığıdır. Toplumların tarihinde bazen bu tür insanlar, kahraman rolünü de üstlenirler. Geçen sayılarımızda **Kaçak Mayıl, Koç Nebi, Zelimhan Haraçovski** gibi isimleri anmış, onların İngiliz Robin Hood'u gibi halk arasında beğenildiğini belirtmiştik. Anadolu kültüründeki efelik, şakilik geleneği ile abreklik arasında paralellikler vardır. Bilindiği gibi bu isimler Türk İstiklal Savaşı'nda önemli roller üstlenmişlerdir.

HAMDULLAH EFENDİ

1870'te Kuba'nın **Şabran** kasabasının **Gelegah** köyünde doğmuş; ilk tahsilini köy mektebinde almış, Kuba medresesinde okumuştur. Daha sonra iki yıllık Rus yüksek okulunda Arap, Fars ve Rus dillerini öğrenmiştir. **Həmdulla Efendiyev** Ermenilerin 1918'te Azerbaycanlılara karşı saldırılarında Taşnak vahşetinin önüne geçmede büyük yararlılıklar gösteren kişilerdendir. O, Kuba kaza komiseri **Alibey Zizikski**'nin komutasında Ermenilere karşı kurulan savaş birliklerinde yer aldı.

1918 Nisanında Deveci nahiyesine sokulmuş Ermeni Taşnakları, Azerbaycanlılara karşı kırım yürüttüklerinde, Hamdulla Efendi Kaçak Mayıl'la birlikte halkı harekete geçirerek Ermenilere karşı vuruşmuştur. Efendiyev Azerbaycan'ın siyasi hayatında yakından yer almış, İttihad partisinin aktif üyelerinden biri olmuştur. Azerbaycan Millî Şurasının Azerbaycan Meclisi-Mebusanının tesisi hakkında kanuna (1918, 19 Kasım) göre, Kuba kazasından Cumhuriyet Parlamenterliğine seçilmiş, İttihad grubunun üyesi olmuştur. 1920 Nisanının 27 sinde Bolşeviklerin zırhlı tireni Azerbaycan'a sokulduğunda, Efendiyev arkadaşları ile birlikte onu önlemeye gayret etmiş, lakin üstün düşman güçleri karşısında geri çekilmeye mecbur kalmıştır.

Hamdulla Efendi, 18'de David Gelovani'nin, Amazaps'ın, Martıkyan'ın, Çurayev'in, Abraab Velnuts'un, 20. yılda İ. Milunin'in, Moravski'nin, Şalomov'un, Molonov'un, Moyer'in orduları ile defalarca çatışmaya girmiş, Lalayan'ı kendi elleriyle öldürmüştür. Azerbaycan'da Sovyet hükûmeti kurulduktan sonra Hamdulla Efendi, 25 Ocak 1928'de hapsedilmiş ve 1929 Haziranının 3'ünde Nargin adasında kurşuna dizilmiştir. Bazı kaynaklar ise ayağına taş bağlanarak Nargin adasından denize atıldığını söylemişlerdir.

YARALI HİLİVİ

Yaralı Gilsky (Yaralı Hjilivi) -1837-1839 Kuba isyanının bir üyesidir. Yaralı'nın başındaki takımlar Rus birliklerine Derbent'ten Kuba'ya ve Bakü'ye giden yolları kapattı ve Kazakları mahvetti. Yaralı ekibi aynı zamanda kuşatılmış Kuba'ya girmeyi başaran ilk kişilerden biriydi. Bugüne ulaşanların tariflerine göre Yaralı korkusuzluğu ile farklıydı.

Ruslar iki yıl savaştan sonra Kuba isyanını bastırdı. Yaralı ve hayatta kalan Lezgi birlikleri dağlara çekildi ve kraliyet kuvvetleri ile savaşmaya devam etti.

Yaralı'nın kaderi hakkında bilgiler fazla değil. Özgür yaşıyordu. 1838 yılının sonunda İran'a taşınmıştı.

Yaralı Gilsky'nin resmi. Ressam R. Nagiyev tarafından çizilmiştir.

Mamakayev, abrekleri. Kafkas-Rus savaşları döneminde, dağdaki kaçak yaşamlarını anlatan Çeçen edebiyatının temel eseri olan **Zelimhan**'da dillendirmişti. Abrekler, en başlarda Çeçenya'nın kanunsuz insanlarıydı. Abreklik; haydut, şaki karşılığında kullanılırdı. Dağlarda adamlarıyla çetin bir yaşam sürdüren eşkiyalar olarak görülürlerdi. Ama onlar bütün yaşamlarında hep yoksullardan yana olmuşlardı. Zalimliklere karşı durmuş; zenginlerden aldıklarını yoksullara vermişlerdi. Sonra Çarlık işgali başlayınca Çeçenya'da Abrekler yurt savunması için işgale ve Çar askerlerinin baskılarına karşı durdular. Bu tavırlarıyla birer halk kahramanı oldular.

Zelimhan, Çarlık ordu komutanlarının yerleşik halka uyguladığı baskılara karşı direnen, Abreklerin en sonuncusuydu. Çeçenya'da gösterdiği kahramanlıkların destansı mücadelesi halkın diriliş ve direniş geleneği olmuştu. *“Tüfek birini, dil on ikisini öldürür”* dedikleri gibi hem güzel dilleriyle hem tüfekleriyle örgütlemişlerdi Çeçen direnişini.

Muşak dağlarına çıkmış abreklerin acımasız Çar ordu komutanlarına ve askerlerine karşı, gösterdikleri kahramanlıkları Lermontov'dan, Lev Tolstoy'dan öğrenmişti Çarlığın subayları. Mamakayev son abrek olan Zelimhan'ı şöyle anlatır; *“Guşmazuqa'nın oğlunun, yüreğinin yiğitliği ta çocukluğundandı. Çok konuşmaz, ama ne yapacağını bilirdi. O, bütün bu nitelikleri Şamil'in acıma sız müritlerinin yanlışlarına karşı duran dedesi B'akho'dan almıştı.”* Çeçenlerin bin yıllarca sürüp getirdikleri tüm gelenekleri, Abrekler yaşayarak öğrenmişlerdi. *“Kapıyı vurmada giren bir adama köpek bile havlamazmış”* denildiği gibi her şeyi Çeçen halkının kültüründen öğrenmişlerdi.

Çeçen halkı, savaşın en zor koşullarında bile utanılacak davranışlar gösterenleri sevmedi. Her kime yapılırsa yapılsın onlar; *“parmağa takılmış yüksükle dürtülen iğne”* gibi hiçbir kötü davranış hoş görmediler. Değil ki işgal ve ihanetleri... Hele iş birliğini ve ihaneti hiç sevmeydiler. Ama *“içlerinde hainleri olmayan bir millet yoktur yeryüzünde”* denildiği gibi abrekler iş birlikçilerce dize getirilmek istenilmişti. Dün ve bugün ne geldiyse Çeçenlerin başına içlerindeki hainlerden gelmişti. İhanet ve iş birliği içine girenler için şöyle demişti Zelimhan; *“Bizimkiler yabancıardan daha alçaktır. Bizimkilerden daha fazla korkulur. Bizdendir diye güveniyorsun, arkandan hançerliyorlar, demekte haklı Zelimhan.”* Bir kör tarafından ihbar edilmesini, ele verilmesini böyle dillendirmişti Mamakayev.

Güzel bir dünya ve Çeçenya'da tüm mutlu serüvenlerin noktalandığı Muşak dağı da, insanlara acımasız davranan ve bir büyük zulüm içinde yer alan iş birlikçilere karşıydı.

Hamdullah Efendi

Yaralı Hjilivi